

Puola-Liettuan kuninkaanvaalit ja eurooppalainen valtiokehitys

M i i a l j ä s

Tässä artikkelissa tarkastelen Puola-Liettuan poliittista historiaa uuden ajan alussa, erityisesti 1500-luvulla. Artikkelini perustuu omaan historian alan väitöskirjatutkimukseeni, mutta samalla se esittelee uusimman Puola-Liettuaa ja Itä-Euroopan uuden ajan alkua koskevan historiankirjoituksen näkökulmia ja tematiikkaa. Aiempi tutkimus on usein esittänyt Puola-Liettuan unionin poikkeustapauksena yleiseurooppalaisessa valtiokehityksessä. Tästä näkökulmasta poiketen pyrin omassa tutkimuksessani tarkastelemaan sitä, miten tapahtumat eri puolilla Eurooppaa vaikuttivat Puola-Liettuan historiaan ja toisaalta, miten Puola-Liettua otti osaa eurooppalaiseen valtiokehitykseen. Täten tutkimukseni voidaan lukea osaksi ylikansallista (*transnational*) historiantutkimuksen koulukuntaa.

Erikoistapaus

Puola-Liettuan unionin (1385–1795) historiaa on useimmiten tarkasteltu poikkeuksellisena ja erillisenä osana Euroopan historiaa. Tämä koskee etenkin uuden ajan alkua 1500-luvulta lähtien aina Puola-Liettuan jakoihin asti 1700-luvun lopussa. Tälle ajanjaksolle Puola-Liettuassa

ominaista ovat laajat aateliston privilegit, valtakunnan monikulttuurisuus ja -etnisyys sekä vaalikuninkuusjärjestelmä, johon siirryttiin Jagiełło-dynastian päättyessä vuonna 1572. Erityisesti poliittiseen historiaan keskittyneessä historiankirjoituksessa on korostunut vastakainasettelu aateliston aseman ja kuningashuoneen välillä. Perinteisen näkemyksen mukaan Puola-Liettua ei ottanut osaa eurooppalaiseen valtiokehitykseen (Bogucka 1996, 5–6), jolle tyypillistä oli vallan keskittäminen kuninkaalle ja keskushallinnolle, mikä myöhemmin uudella ajalla johti kohti kansallisvaltion syntyä. Erityisesti Ranska, Englanti/Britannia sekä myöhemmin Preussi ovat toimineet tyyppiesimerkkeinä tällaiselle valtionrakennusprojektille (Elias 1939, Tilly 1975). Lisäksi Ruotsin valtakuntaa on pidetty erityisen keskittyneenä ja siten kehittyneenä valtiona jo uuden ajan alussa, erityisesti 1600-luvulta eteenpäin (Karonen 2008).

Tällaisessa katsannossa Puola-Liettua tuntuu tekevän poikkeuksen valtakuntana, missä aateliston asema kuninkaaseen nähden voimistui 1500-luvulta lähtien. Tämän seurauksena Puola-Liettuassa ei syntynyt vahvaa keskusvaltaista hallinnon organisaatiota, vaan hallinnossa korostui paikallisten instituutioiden rooli. Siten Puola-Liettuan historiaa on eurooppalaisessa kontekstissa tarkasteltu usein negatiivisessa valossa. Erityisen vaikutusvaltainen oli Władysław Konopczyńskiin *liberum veto* -tutkimus, jonka ranskankielinen versio *Le "Liberum veto". Etude sur le développement du principe majoritaire* (1931) vankisti ”aateliston anarkiaa”

tukevan historiankirjoituksen paradigman, joka on sittemmin hallinnut pitkään Puola-Liettuaa koskevaa historiantutkimusta (Olszewski 1983, 59). Tämän näkökulman mukaan Puola-Liettuan aatelisto saavutti liian mittavan itsemääräämisoikeuden, jonka näkyvin muoto oli *liberum veto*, eli parlamentin (Sejm) aatelisedustajien yksilöllinen oikeus vastustaa lakiehdotuksia ja siten keskeyttää Sejmin päätöksentekoprosessi. Historioitsijat ovat usein syyttäneet laajoista privilegioista nauttivaa aatelistoa siitä, että he olivat kykenemättömiä huolehtimaan valtakunnan hallinnosta, mikä lopulta johti Puola-Liettuan jakoihin Venäjän, Itävalta-Unkarin ja Preussin kesken 1700-luvun lopulla (ks. erit. Lukowski 2004). Yleiseurooppalaisessa historiankirjoituksessa tämä paradigma on johtanut siihen, että Puola-Liettuaa, kuten Itä-Eurooppaa laajemminkin, käsitellään usein ”jälkeenjääneenä” (Anderson 1998), ”takapajuisena” (Chirot 1991) tai Euroopan ”ulkopuolisena” (Bonney 1991).

Tästä huolimatta puolalaisessa historiankirjoituksessa on myös todettu, että aateliston laajenevat privilegit eivät ole suoraan lineaariset kuninkaan heikkenevän vaikutusvallan kanssa. Myönnetty aatelisprivilegit saattoivat nimittäin taata aateliston tuen kuninkaalle, jonka auktoriteettia haastoivat myös suuraateliset (magnaatit) sekä katolinen kirkko (Wyczański 1982, 91–108; Cynarski 2004, 99–104). Puola-Liettuan aateliston vapauden (*libertas*) käsite on saanut positiivisemmän kuvan tutkimuksessa, joka on tarkastellut uuden ajan alun historiaa ”aateliston demokratian” näkökulmasta (mm. Biskupski & Pula 1991; Davies 2005). Tämä paradigma oli voimissaan puolalaisessa historiankirjoituksessa erityisesti 1980–1990-luvuilla, vaikka jo aiemmin muutamat tutkijat olivat tarkastelleet uuden ajan alun poliittisia instituutioita ja niiden edustuksellisuutta myönteisessä valossa (erit. Siemiński 1932, 13–20; Grzybowski 1959). Tässä tutkimustraditiossa on korostettu aateliston vapauden merkitystä, mikä omaksuttiin klassisesta roomalaisesta poliittisesta ajattelusta. Vapauden käsitteen ohella tutkijat ovat keskittyneet *res publica* -termiin (*rzeczpospolita*), joka

tuli puolalaiseen poliittiseen terminologiaan 1400-luvulla. *Res publica* -termiä käytettiin kuvaamaan sekä Puola-Liettuan valtakuntaa erityisesti että mitä tahansa valtiojärjestelmää, jonka hallinnon katsottiin perustuvan kirjoitettuun lakiin. Tällainen puolalaista ”republikaanismia” tarkasteleva historiankirjoitus on ollut vallitsevaa erityisesti 2000-luvulla (Friedrich 2007; Grześkowiak-Krwawicz 2011; Janicki 2004; Opaliński 2002; Pietrzyk-Reeves 2010).

Toisaalta Puola-Liettua ei suinkaan jäänyt paikoilleen, mitä tulee hallinnollisten ja poliittisten instituutioiden kehittämiseen. Oikeuslaitosta kyettiin pitkällisen poliittisen keskustelun jälkeen sittenkin uudistamaan 1500-luvulla, kun Puolan tribunaali perustettiin vuonna 1578 ja saman mallin mukainen Liettuan tribunaali vuonna 1581 (Balzer 2009; Rożu 2009b). Myös lainsäädäntöä vakinaistettiin, verotusta uudistettiin ja kuninkaankansliaa organisoitiin uudelleen 1500-luvun kuluessa (Chorążyczewski 2007; Cynarski 2004, 98–101; Grzybowski 1959, 34–39). Näiden ohella diplomatian harjoittaminen kehittyi, kun lähettiläinä alettiin käyttää yhä useammin koulutuksen saaneita ja tehtävään nimitettyjä virkamiehiä samalla, kun diplomaattista verkostoa laajennettiin aktiivisesti (Labuda 2005, 168–177). Siten voidaan hyvällä syyllä katsoa, että myös Puola-Liettuassa ymmärrettiin hallinnollisten ja poliittisten instituutioiden kehittämisen tarpeellisuus 1500-luvulla. Felicia Rożu onkin todennut, että Puola-Liettua tarjoaa otollisen tutkimuskohteen valtionrakennusprojektin tarkastelulle siitä huolimatta, että hallintoa ei keskitetty kuninkaan alaisuuteen, vaan aateliston käsiin ja paikallisille instituutioille (Rożu 2009b, 40–41). Olisi kuitenkin väärin olettaa, että 1500-luvulla valtiollinen hallinto synnytettiin kertaheitolla korvaamaan vanhat säätyihin ja sukuihin perustuvat vallan muodot. Valtiollisten instituutioiden kehitys oli hidasta ja siten myös jaottelu hallitsijoihin ja hallittaviin oli monitahoista. Monet epäviralliset vallan muodot kuten klientti-suhteet säilyivät pitkään uudelle ajalle julkisten instituutioiden rinnalla (Maćzak 1986; Maćzak 1994).

Omassa tutkimuksessani olen samaa mieltä Felicia Roşun kanssa siitä, että myös Puola-Liettuaassa otettiin osaa eurooppalaiseen valtiokehitykseen. Samalla kritisoin ajatusta siitä, että 1500-lukua voitaisiin pitää uuden ajan alkuna siinä merkityksessä, että ajanjakso muodostaisi jonkinlaisen lähtölaukauksen modernille valtiolle, kuten usein esitetään. 1500-luvun toimenpiteet eivät aina olleet suinkaan uudistuksia, vaan niillä pyrittiin tiettyjen lakien ja käytäntöjen vakiinnuttamiseen ja yhtenäistämiseen (*standardization*). Kuten Charles Tilly on todennut, tämä valtionrakennus ei välttämättä johtanut kohti modernia kansallisvaltiota, vaikka poliittisen historian tutkimus on usein lähtenyt liikkeelle juuri tästä lähtökohdasta (Tilly 1975, 71). Oman tutkimukseni kannalta Charles Tillyn toinen huomio on vielä mielenkiintoisempi. Tilly nimittäin toteaa jo vuoden 1975 teoksessaan, että tutkittaessa valtionrakennusta tulisi samalla huomioida kansainväliset suhteet ja vaikutteet, sillä mikään yhteiskunta tai valtio ei toimi täysin muista erillään, vaan on osa laajempaa kokonaisuutta (Tilly 1975, 44–46, 620). Silti valtiokehitykseen keskittynyt poliittinen historia on useimmiten rajautunut käsittelemään valtakunnan sisäisiä oloja kuin ne olisivat jokaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa jotenkin erityisiä. Tällaista tarkastelutapaa on sittemmin alettu kutsua metodologiseksi nationalismiksi.

Yli rajojen

Viime aikoina niin sanottu ylikansallinen (*transnational*) historiantutkimus on nostonut päätään, mutta tämä tutkimus on pääsääntöisesti keskittynyt moderniin aikaan 1800-luvulta eteenpäin. Tämä on kuitenkin vääristymä, sillä kansainväliset vaikutteet ja suhteet eivät suinkaan ole pelkkä modernin maailman ilmiö (Kaelble 2009, 36–37). Toisaalta esimodernin ajan tutkimuksessa on vaikea puhua ylikansallisesta, kun yksiselitteisiä määritelmiä ”kansalle” tai ”valtiolle” ei vielä ollut olemassa. Toisaalta transnationaali historiantutkimus perustuu ajatukselle, että eri yhteisöt ovat vuorovaikutuksessa keskenään

ja siten vaikutteet siirtyvät ja sekoittuvat yli maantieteellisten ja kulttuuristen rajojen. Tähän viittaa myös tutkimusotteen ranskalainen nimitys *histoire croisée*, joka kääntyy suomeksi paremmin muotoon ”ylirajainen”. Siten transnationaalin historiantutkimuksen lähtökohdat voidaan mielestäni aivan hyvin omaksua myös keskiajan ja varhaisen uuden ajan tutkimuksessa. Englanniksi transnationaalin historiantutkimuksen vaihtoehtoina voidaan käyttää myös termejä *transfer history* tai *entangled history*. Silti termi *ylikansallinen/transnationaali* on vähitellen vakiintunut tieteellisessä keskustelussa, mikä korostanee juuri siitä, että tutkimus on toistaiseksi keskittynyt modernien kansallisvaltioiden aikaan. Näin ei kuitenkaan lähtökohtaisesti tarvitse olla.

Toisaalta juuri Itä-Euroopan tutkimuksessa transnationaali näkökulma on ollut jo pidempään tutkijoiden käytössä. Tämä on luonnollista, kun otetaan huomioon Itä- ja Keski-Euroopan monikulttuurinen historia verrattuna kyseisen alueen varsin nuoriin kansallisvaltioihin (Bues 2005; Ther 2009, 211–214). Myös puolalainen historiantutkimus on päässyt viime vuosikymmeninä eroon yhteisvallan puolalaistamisesta ja korostaa, että Puola-Liettua ja sen aatelisto olivat monikulttuurinen ja -etninen valtakunta. Etnisyyden ohella erityisesti uskonto on tärkeässä asemassa, kun tarkastellaan Puola-Liettuan uuden ajan alun historiaa (Kopczyński & Tygielski 2010). Siten transnationaalin näkökulman ohella on hyvä pitää mielessä toinen historiantutkimuksen melko uusi koulukunta, joka tarkastelee konfessionalismia, eli uskonnon ja poliittisen ajattelun välistä yhteyttä. Uuden ajan alussa konfessionalismilla tarkoitetaan sitä, että valtio/keskusvalta tunnusti ja otti käyttöönsä virallisen uskonnon, jota käytettiin valtiollisten tavoitteiden saavuttamiseen. Yksi tällainen tavoite oli kansalaisten ja alamaisten yhtenäistäminen samojen instituutioiden ja lainsäädännön alle. Silti myös muut kuin valtiollisesti järjestäytyneet ryhmät saattoivat käyttää uskontoa perusteena omille poliittisille näkemyksilleen. Näin toimivat muun muassa Ukrainan kasakat 1600-luvulla

(Plokhy 2001). Erityisesti saksalaiset tutkijat Heinz Schillingin johdolla ovat olleet uraa uurtavia konfessionalistisen paradigman luomisessa ja vakiinnuttamisessa historiankirjoitukseen (Schilling 2007). Puola-Liettuan ja Itä-Euroopan konfessionalismia varhaisella uudella ajalla ovat viime aikoina tarkastelleet muun muassa Alfons Brüning (Brüning 2008) ja Serhii Plokhy (erit. Plokhy 2001).

On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että Puola-Liettuan tai Itä-Euroopan monikulttuurinen ja -etninen menneisyys ei ole sekään ainutlaatuinen poikkeus Euroopan historiassa. Uuden ajan alussa useimmat valtakunnat olivat dynastisen valtiojärjestelmän alla, mikä tarkoitti, että erilaisia alueita, kaupunkeja ja yhteisöjä oli muodollisesti koottu tietyn kuningashuoneen alaisuuteen (Bonney 1991). Kansainvälisessä tutkimuksessa näistä valtakunnista käytetään nimitystä ”komposiittivaltio” (*composite state/monarchy*), joka ei ole vielä vakiintunut suomalaisen historiankirjoituksen terminologiaan (Elliott 1992; Gustafsson 1998; Koenigsberger 1978). Tunnetuimpana näistä ”komposiittivaltioista” mainittakoon Habsburg-dynastian hallitsema Pyhä Saksalais-roomalainen keisarikunta (Evans & Wilson 2012). Näissä valtakunnissa eri alueilla ja yhteisöillä saattoi yhteisestä hallitsijasta huolimatta olla erilainen lainsäädäntö ja hallinnolliset instituutiot. Dynastian tai kuningashuoneen poliittinen merkitys korostuu mielestäni ulkopoliitikassa, sillä kansainväliset suhteet hoidettiin uuden ajan alussa vielä pääasiassa kuningashuoneiden kesken. Jo varhaisessa vaiheessa kotimaan asiat ja ulkopoliittikka erotettiin toisistaan ja niitä hoidettiin erilaisella vallaanjoalla. Kotimaan asioiden hoidossa valta jaettiin hallitsijan ja säätyjen kesken ja siten säädyt kykenivät valtakunnasta riippuen käyttämään omaa valtaansa erilaisten edustuksellisten instituutioiden kautta. Tällaisten instituutioiden vaikutusvallan suhteen eräänlaisina ääripäinä voidaan pitää Puola-Liettuan ja Ranskan valtakuntia. Ensin mainitussa säädyillä oli merkittävä asema yhteisten asioiden (*res publica*) hoidossa, kun taas Ranskan *Parlement* kokoontui epäsään-

nöllisesti ja jäi kuninkaan auktoriteetin varjoon (Bonney 1991, 317–328). Ulkopoliitiikan osalta asiat olivat toisin. Vaikka säädyt kykenivät kontrolloimaan hallitsijansa ulkopoliittisia toimia talouspolitiikan avulla – verotuksesta sovittiin usein säätyjen kansankokouksissa – niin hallitsija säilyi ulkopoliitiikan ylimpänä auktoriteettina.

Vaaleilla valittu kuningas

Oma väitöskirjatutkimukseni keskittyy tarkastelemaan Puola-Liettuan poliittista muutosaikaa 1560–1570-luvuilla, jolloin valtakunnan poliittista järjestelmää valmisteltiin kohtaamaan se muutos, jonka Jagiełło-dynastian päättyminen toi vuonna 1572. Jagiełło-dynastian viimeinen kuningas Sigismund II August kuoli kesällä 1572, minkä jälkeen Puola-Liettua siirtyi vaalikuninkuuteen. Tämä tarkoitti sitä, että Puola-Liettuan aatelisto sai vapaissa vaaleissa (*wolna eleckja*) valita oman hallitsijansa. Tässä muutoksessa on kaksi erityisen merkittävää seikkaa. Ensinnäkin, pääasialliset kuningasehdokkaat tulivat ulkomaisista kuningashuoneista, minkä vuoksi Puola-Liettuan oman sosiaalisen ja poliittisen järjestelmän jatkuvuuden turvaaminen nousi suureksi haasteeksi. Toiseksi, *interregnumin* ja kuninkaanvaalien aikana Puola-Liettuan säädyt joutuivat hetkeksi ottamaan aloitteen käsiinsä myös ulkopoliitikassa kun he punnitsivat, millaista ulkopoliittikkaa he toivoivat tulevan hallitsijansa harjoittavan. Eri kuningashuoneilla oli erilaisia liittolais- ja vihollissuhteita ja siten oli tärkeää, minkä kuningashuoneen ehdokas tulisi valituksi. Felicia Rożu on jopa väittänyt, että ulkopoliittikka ja kotimaan asiat yhdistyivät vuoden 1575 vaalissa, sillä kaikki halusivat turvata valtakunnan puolustuksen ulkomaisia vihollisia vastaan (Rożu 2009a, 173–183). Mielestäni on kuitenkin tärkeätä erottaa kotimaan asiat ja ulkopoliittikka toisistaan, sillä ne olivat kaksi erillistä politiikan toimialuetta. Kotimaan asioita hoidettiin säätyjen kesken, kun taas ulkopoliitikassa kuningas säilyi ylimpänä auktoriteettina siitä huolimatta, että moderni virkamiesdiplomatia oli hitaasti kehitymässä (ks. myös Ijäs 2011).

Teoriassa Puola-Liettuan kuninkaanvaalit eivät olleet erikoinen ilmiö uuden ajan alun Euroopassa. Pikemminkin poikkeuksen aikakauden Euroopassa muodostaa Ranskan valtakunnan tiukkaan säädetty perimysjärjestys, mikä edellytti kruunun periytymisen kuningashuoneen miespuolisessa linjassa. Samoin Ruotsi julistettiin perinnölliseksi monarkiaksi Kustaa Vaasan toimesta vuonna 1544. Useimmissa muissa valtakunnissa säädyillä tai paikallisilla ruhtinailla oli oikeus valita kuninkaansa tai ainakin vahvistaa tämän asema. Vaikka Habsburg-dynastia oli kyennyt vakiinnuttamaan oman asemansa keisarikunnan johdossa, virallisesti keisarin valinnasta huolehtivat vaaliruhtinaat. Samoin, vaikka Unkarin ja Böömin kuningaskunnat osana Habsburgien valtakuntaa olivat teoriassa vaalikuninkuuksia, käytännössä valtaistuimelle nousi keisari. Myös Puolan kuningaskunnassa koko Jagiełło-dynastian ajan (1385–1572) säädyillä oli oikeus vahvistaa uuden kuninkaan legitimeetti. Silti Puolassa kuninkuus siirtyi Jagiełło-dynastian mieslinjassa niin kauan kuin kuningashuoneessa riitti miespuolisia perijöitä. Sen sijaan Liettuan suuriruhtinaskunnassa Jagiełło-dynastia nautti perinnöllistä oikeutta maahan. Dynastisen jatkuvuuden suosiminen oli luontevaa, sillä dynastialla oli vakiintuneet verkostonsa ja resurssinsa, joihin voitiin turvata. Sen sijaan poliittisen järjestelmän muutos koettiin epävarmuudeksi, joka kohdattiin vastahakoisesti.

Kuninkaanvaalin traditiosta huolimatta Puola-Liettuan tapahtumat 1560–1570-luvuilla voidaan nähdä muutuskautena. Ensinnäkin, vuoden 1572 jälkeen Puola-Liettuan hallitsija jouduttiin valitsemaan ulkomailta eikä tähän ollut mitään vakiintunutta ohjeistoa. Toiseksi, vuonna 1569 solmittu Lublinin unioni määräsi, että Puolan ja Liettuan säädyt suorittaisivat kuninkaanvaalin yhdessä ja hallitsija tulisi olemaan yksi ja sama henkilö. Aiemmin Jagiełło-dynastian aikana Liettuan suuriruhtinas ei välttämättä ollut Puolan kuningas, mikä korosti näiden kahden liittolaisen ”itsenäistä” asemaa. Lublinissa vuonna 1569 Puolan ja Liettuan nokkimisjärjestys oli päätetty siten, että ensin tuli kruunata Puolan

kuningas ja vasta sitten tämä voitaisiin nimittää Vilnassa Liettuan suuriruhtinaaksi (”Przywilej około Uniey Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną,” 1569). Edelleen tammikuussa 1573 *interregnumin* aikana solmittu Varsovan konfедераatio edellytti, että Puola-Liettuan säädyt suorittaisivat tulevan kuninkaanvaalin yhdessä, eikä erillisten alueiden omapäistä politiikkaa sallittu. Tämä ärsytti liettualaisia ja asetuksista huolimatta he pyrkivät kiirehtimään puolalaisten edelle hallitsijan valinnassa (Kempa 2004). Kolmanneksi, vaalioikeus laajennettiin senaatilta koko miespuoliselle aatelissäädylle *virittim*-periaatteen mukaisesti. Juuri tämä laaja aateliston äänioikeus teki Puola-Liettuan vaalikuninkuudesta poikkeuksellisen järjestelmän aikalaisten Euroopassa.

Oman tutkimukseni perusteella olen sitä mieltä, että Puola-Liettuan aatelisto oli vain suhteellisen vapaa valitsemaan kuninkaansa. Säädyt eivät voineet olla ottamatta huomioon eurooppalaisia kuningashuoneiden välisiä valtasuhteita. Päinvastoin, säädyt pyrkivät kunnioittamaan näitä liittolaisuuksia samalla, kun he pyrkivät hyötymään ulkopoliittisesti mahdollisimman voimakkaasta ja toimintakykyisestä hallitsijasta sekä tämän resurssista. Siten en kannata ajatusta siitä, että Puola-Liettuan aatelisto olisi pyrkinyt valitsemaan ”heikon kuninkaan”, jotta he olisivat saaneet keikautettua poliittisen vallan itselleen. Päinvastoin, ensimmäisessä Jagiełło-dynastian jälkeisessä kuninkaanvaalissa vuonna 1573 vastakkain olivat sen ajan Euroopan kaksi mahtavinta kuningashuonetta, Ranskan Valois-dynastia ja Keisarikunnan Habsburg-dynastia. Luonnollisesti nämä kuningashuoneet olivat myös toistensa pahimmat vastustajat ja siten niiden ulkopoliittikka oli enimmäkseen suunnattu toisiaan vastaan. Lisäksi Puola-Liettuan tuli ottaa huomioon Moskovan ruhtinaskunta, joka tsaari Iivana IV:n aikana nousi haastamaan vallan tasapainon Itämerellä. Lopulta erityisesti puolalaisten ja ukrainalaisten alueiden kannalta tärkein ulkopoliittinen intressi sijaitsi etelässä, missä Ottomaani-imperiumi laajeni kohti Keski-Eurooppaa.

Ottomaanien kainalossa

Puolan historiassa on ylläpidetty mielikuvaa siitä, että Puola muodostaisi ”kristikunnan vahtitornin” muslimeja vastaan yleensä ja ottomaaneja vastaan erityisesti. Asia ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen ainakaan, mitä tulee 1500-luvun tilanteeseen. Ottomaanit olivat 1500-luvun puoliväliin mennessä luoneet Krimin ja Balkanin niemimaasta, Moldaviasta, Valakiasta sekä osista vanhaa Unkarin kuningaskuntaa vasallialueitaan. Puolassa keskityttiin erityisesti Unkarin tilanteeseen, sillä puolalainen ja unkarilainen yhteiskunta laajoine aatelisoikeuksineen ja uskonnonvapauden julistuksineen muistuttivat toisiaan. Sen lisäksi 1400-luvun lopulla Jagiełłodynastia oli noussut myös Unkarin ja Böömin valtaistuimelle, kun Vladislaus II valittiin Böömin kuninkaaksi vuonna 1471 ja Unkarin kuninkaaksi vuonna 1490. Vladislaus II oli Puolan kuningas Kasimir IV:n (*Kazimierz*) vanhin poika. Kasimirin kuoltua vuonna 1492 olisikin ollut mahdollista, että Unkari, Böömi, Puola ja Liettua olisivat kaikki muodostaneet personaaliunionin Vladislauksen alaisuudessa. Valtaistui-
met jaettiin kuitenkin Jagiełłoveljesten kesken, kun Puolassa kuninkaaksi valittiin Jan Olbracht ja Liettuassa suuriruhtinaaksi nousi Aleksander. Puola ja Liettua saivat seurata vierestä, kun Unkarin ja Böömin puoleinen Jagiełłokausi tuli päätökseensä vuonna 1526, kun kuningas Ludvig II kuoli kuuluisassa Mohácsin taistelussa. Böömissä uudeksi hallitsijaksi valittiin nopeasti Ferdinand Habsburgilainen. Unkarin kuningaskunta sen sijaan jaettiin Habsburgien ja Ottomaanien kesken. Väliin jäänyt Transilvanian ruhtinaskunta joutui valitsemaan, kumman suurvallan vasallina se turvaisi olemassaolonsa. 1500-luvulla Transilvania valitsi Ottomaanien puolen, myöhemmin se siirtyi Habsburgien vaikutuspiiriin.

Unkarin jaot nousivat Puolassa suuren huomion kohteeksi. Siten on luonnollista, että viimeisen Jagiełłokuninkaan kuollessa vuonna 1572 puolalaiset kokivat suurta huolta siitä, kohtaisiko heidän valtakuntaansa sama kohtalo

kuin Unkaria. Aiempi tutkimus ei mielestäni ole vakavasti ottanut huomioon sitä tosiseikkaa, että puolalaiset olivat aidosti huolissaan valtakuntansa olemassaolosta ja vapaudesta jo 1500-luvulla. Toisaalta liettualaiset pohtivat vaihtoehtoa irtautua unionista Puolan kanssa ja siirtyä joko Habsburgien tai Moskovan valtapiiriin. Tilanteen ollessa epävarma liettualaiset kuitenkin päätyivät jatkuvuuden kannattamiseen ja säilyttivät liittonsa Puolan kanssa (Kempa 2004). Puolassa huolta herätti erityisesti Habsburgien ja Ottomaanien väliin jääminen. Sen sijaan sodankäynti Moskovaa vastaan kyettiin hyväksymään etenkin, kun välissä puskurina toimi Liettua. Keskiaikaisen Kiovan valtakunnan perintö aiheutti toistuvia kiistoja Puola-Liettuan ja Moskovan hallitsijoiden välillä. Yksi tällainen kiistanalainen alue oli Novgorod, jonka ylimystöllä oli taloudellisia intressejä ja sukulaisuussuhteita sekä Liettuan että Moskovan suuntaan (ks. esim. Plokhly 2006, 137–156). Lisäksi kuningas Sigismund Augustin mielessä kaunaa aiheutti Iivana IV:n nimittäminen kaikkien venäläisten tsaariksi vuonna 1547, mikä aiheutti auktoriteettikysymyksiä erityisesti Puola-Liettuan ortodoksisväestöä koskien (Lehtovirta 1999, 303–309). Lisäksi oli vielä yksi seikka, mitä puolalaisissa aikalaislähteissä ei sanota selkeästi, mutta mikä käy ilmi puolalaisten toimista Moskovaa vastaan 1500–1600-luvuilla. Puolassa ei katsottu hyvällä Moskovan lähentymistä länteen ja siten puolalaiset pyrkivät katkaisemaan Habsburg-dynastian keskusteluyritykset Moskovan hallitsijan kanssa. Puolassa ymmärrettiin, että Moskovan voimistuminen ja mahdollinen yhteistyö erityisesti Keisarikunnan kanssa ajaisi puolalaiset ahtaalle (Kolodziejczyk 2011, 61; Lehtovirta 1999, 312–313; Roşu 2009a, 179–182). Vuonna 1569 kuningas Sigismund August vahvisti, että Moskova oli Puolan kuninkaan perinnöllinen vihollinen ja siten myös hänen seuraajansa tulisi jatkaa tätä politiikkaa (Sigismund August, 25.5.1569).

Ajatus yhtenäisestä kristikunnasta tai Euroopasta Ottomaaneja vastaan ei pidä ainakaan 1500-luvun osalta paikkaansa. Ensimmäinen pitkäaikainen rauha Puolan kuninkaan ja Otto-

maani-sulttaanin kesken solmittiin vuonna 1533. Rauhaa jatkettiin edelleen Sigismund Augustin aikana ja hänen kuolemansa jälkeen erityisesti valtakunnan puolalainen ja ukrainalainen aatelisto kannatti tämän politiikan jatkumista. Myös Ranskan Valois-dynastia oli solminut rauhan Ottomaanien kanssa vuonna 1544, Habsburgeja vastaan. Jaetun Unkarin esimerkin varoittamana Puolassa ajateltiin, että Ottomaaneja vastaan ei tule olla voittoa eikä tappiota, vaan rauha (Warszevicius 1598, 179). Siten puolalaiset eivät halunneet testata voimiaan turkkilaisia vastaan vaan julistivat, että rauhan Ottomaanien kanssa tulee säilyä (Sejmin pöytäkirja, *Stężyca* 1575, f. 216v). Tunne oli molemminpuolinen, vaikka sulttaanilla oli Puola-Liettuan hallitsijaa enemmän resursseja ja painoarvoa. Ensimmäisen *interregnumin* aikana (1572–1574) Sulttaani Selim II lähetti sanan Puola-Liettuan säädyille, että hän toivoi Jagiełło-dynastian aikana luotujen ystävällisten suhteiden heidän valtakuntiansa välillä jatkuvan. Toisen *interregnumin* aikana (1574–1576) Sulttaani Murad III oli suorapuheisempi ja kehotti, että Puola-Liettuan säätyjen olisi hyvä valita hallitsijaksi joko Ruotsin kuningas Juhana III tai Transilvanian ruhtinas Stefan Batory tai heille koituisi seuraamuksia (Roşu 2009a, 146–151, 175–176). Erityisesti puolalainen ja ukrainalainen aatelisto ymmärsi, mitä nämä seuraamukset voisivat olla. Siten ensimmäinen vaali toukokuussa 1573 päättyi Henry Valois'n valintaan, kun taas toinen vaali joulukuussa 1575 päättyi säätyjen kahtiajakoon Stefan Batoryn ja keisari Maksimilian II:n kannattajien kesken.

Erityisesti katoliset auktorit tukivat keisarin valintaa, sillä Transilvanialaisen Batoryn uskonnollisesta taustasta liikkui Euroopassa monenlaisia huhuja. Lisäksi Batorya pidettiin sulttaanin vasallina, mikä hän Transilvanian ruhtinaana toki olikin. Keisarin valintaa tukivat myös liettualaiset, mutta he olivat kiinni sotatoimissa Moskovaa vastaan eivätkä siten päässeet suurena joukkona ottamaan osaa vuoden 1575 vaaliin. Sen sijaan puolalainen ja ukrainalainen aatelisto kykeni kevään 1576

aikana riisumaan keisarin kannattajat aseista ja turvaamaan Batoryn valinnan. Stefan Batoryn ja Anna Jagellonican valintaa koskevassa Sejmin pöytäkirjassa aatelisto kuvaili, miten he olivat vakavasti pohtineet Habsburg-ehdokasta, mutta sulttaanin vihollisena eivät nähneet tätä kykeneväksi – tai halukkaaksi – turvaamaan rauhaa Puolassa (*”Literae Significatorie de electione”*, 1575). Keisarin kannattajat toivoivat Maksimilian II:n saapumista Puolaan, mutta tämä epäroï ja yritti löytää ratkaisun tilanteeseen diplomaattisin keinoin. Ilmeisesti tässä epävarmassa tilanteessa keisari ei ollut valmis aloittamaan sotaa Puolassa etenäkään, kun sulttaani lähetti sanan, että hän ja hänen vasalliansa armeijat olivat yhteistuumin valmiita tukemaan Batoryn valtaannousua Puolassa (Maksimilian II lähettiläs Andreas Dudithiukselle, 6.1.1576).

Kruunajaisten jälkeen kuningatar Anna Jagellonica viestitti Roomaan, että hän ja hänen miehensä olivat paavin uskollisia alamaisia ja he tulisivat toimimaan katolisen kirkon hyväksi Puola-Liettuassa (Anna Jagellonica paavi Gregorius XIII:lle, 10.10.1576). Jo ennen vaalia Stefan Batory oli kirjoittanut paaville ja vannonut, että hän itse oli pysynyt paavin uskollisena palvelijana siitä huolimatta, että monet hänen maassaan olivat hylänneet katolisen kirkon (Stefan Batory paavi Gregorius XIII:lle, 28.3.1575). Vaikka paavin lähettiläät olivat *interregnumin* aikana työskennelleet ahkerasti keisarin valinnan hyväksi, Rooma oli valmis antamaan tukensa kruunatulle Stefan Batorylle, sillä katolisella kirkolla ei ollut varaa menettää asemiaan Puola-Liettuassa (ks. myös Ijäs 2011). Sulttaanille sen sijaan ei ollut väliä, mitä uskontoa Puola-Liettuan hallitsija tunnusti, kunhan tämä omalta osaltaan estäisi Keisarikunnan ja Moskovan voimistumisen. Dariusz Kołodziejczyk onkin jo rohkeasti esittänyt väitteen, jonka mukaan Ottomaani-imperiumi omalla asemallaan itse asiassa turvasi Puola-Liettuan olemassaolon uuden ajan alussa (Kołodziejczyk 2009, 19). Ollessaan yhteisymmärryksessä keskenään Puola-Liettuan hallitsija ja Ottomaanien sulttaani molemmat hyötyivät tilanteesta. Kuitenkin 1600-luvun ai-

kana Puola-Liettuan ulkopoliittikka alkoi edustaa vahvaa katolista konfessionalismia, kun taas Ottomaani-imperiumin valta-asema Euroopan puolella alkoi heiketä. Molempien seikkojen voidaan nähdä toimivan Puola-Liettuan haitaksi kansainvälisissä suhteissa.

Aateliston ja hallitsijan sopimus

Mitä tulee kotimaan asioihin, vallanjako kuninkaan ja säätyjen kesken pyrittiin turvaamaan ja siksi uuden kuninkaan ja aateliston asema määriteltiin tarkasti sopimuksessa (*pacta conventa*). Erityisesti Henri Valois'n *pacta conventa* on kuuluisa dokumentti Puola-Liettuan historiassa, sillä sen on katsottu turvanneen aateliston privilegit vaalikuninkuuden aikana. Kuninkaanvaalien aikana säädetyt olivat olleet huolissaan siitä, ymmärtäisikö ”ulkomainen kuningas” puolalaisia tapoja ja lainsäädäntöä. Puolalainen aatelisto katseli kauhulla 1500-luvun tapahtumia muualla Euroopassa, kun hallitsijat omaa valtaa pönkittäessään surmauttivat alamaisiaan. Muun muassa Tanskan kuningas Kristian II, Ruotsin Erik XIV ja Moskovan tsaari Iivana IV leimattiin tyraneiksi, jotka vuodattivat alamaistensa verta ja hallitsivat heitä pelolla. Myös keisareiden Kaarle V ja Ferdinand I katsottiin aiheuttavan surua hallinnollaan. Sen sijaan Puolassa hallitsijat eivät koskaan olleet sortuneet tällaisiin julmuuksiin, mikä luonnollisesti osoitti puolalaisen hallinnon oikeudenmukaisuuden (Warszevicius 1598, 194). Tätä aikalaisnäkemystä tuki myös ajatus siitä, että Puola-Liettuassa kuninkaat valittiin hallitsemaan säätyjen tuella ja hyväksynnällä, kun taas muualla tyrannit nousivat valtaan taistelun ja sattuman kautta, usein ulkomaisten ruhtinaiden tukemana (Goslicius 1593, 134; Karnkowski 1593, f. B3r).

Ruotsin kuningas Juhana III oli aktiivisesti kampanjoinut valintansa puolesta Puola-Liettuan hallitsijaksi. Hänen valintansa esteenä oli kuitenkin monia syitä. Ensinnäkin, 1520-luvulla Tanskasta irtautuneen Ruotsin ei vielä nähty olevan tarpeeksi vahva kumppani Puola-Liettualle. Säädetyt eivät myöskään halunneet valita kunin-

gasta, jolla oli jo yksi valtakunta hoidettavanaan. Lisäksi säädetyt viittasivat eroihin puolalaisten ja ruotsalaisten tapojen välillä (“Rationes quomobrem regiae maiestati Poloniae regno renunciandum est,” 1573). Tällä tarkoitettiin, että näissä kahdessa valtakunnassa lainsäädännön katsottiin perusteellisesti eroavan toisistaan ja siksi epäiltiin, ymmärtäisikö ja kunnioittaisiko Juhana III tarpeeksi puolalaista lainsäädäntöä. Mahdollisesti tavoilla viitattiin myös suoraan Ruotsin verisiin tapahtumiin erityisesti Juhanan edeltäjän, Erik XIV:n aikana. Silti vuonna 1573 Puola-Liettuan säädetyt päättyivät valinnassaan ranskalaiseen prinssiin, joka oli henkilökohtaisesti ollut osallisena Pärtylynyön verilöylyssä vuonna 1572, jossa katoliset murhasivat ranskalaisia hugenotteja. Tutkijat ovat toistaiseksi pitäneet tätä jonkinlaisena historiallisena paradoksina (mm. Maciuszko 1984). Henri Valois'n valinta ei kuitenkaan ollut sattumaa, vaan sen tekee ymmärrettäväksi juuri ulkopoliittiset tekijät.

Henri Valois'n *pacta conventaa* lukiessa voi todeta, että suurin osa sopimuksen pykälistä koskee ulkopoliittikan hoitoa ja siten aateliston privilegit muodostavat vain pienen osan sopimuksesta. Sopimuksesta näkyy, miten Puola-Liettuan säädetyt pyrkivät hyötymään Valois-dynastian resursseista ja diplomaattisesta verkostosta. Siten *pacta conventassa* kuvailaan, miten tulevan hallitsijan Henri Valois'n sekä tämän veljen Ranskan kuningas Kaarle IX:n tulisi rahoittaa Puola-Liettuan armeijaa, kunnostaa Puola-Liettuan Itämeren laivastoa sekä tukea Puola-Liettuaa sen rauhanneuvotteluissa. Tämän lisäksi Puola-Liettuan ja Ranskan taloudellisia suhteita ja kaupankäyntiä tulisi edistää (Henri Valois'n *pacta conventa*). Puola-Liettuan säädetyt eivät kuitenkaan jättäneet Ranskan uskonsotia huomioimatta, vaan hyvän hallinnon edistämiseksi he esittelivät kuningas Kaarle IX:lle sopimuksen, joka olisi taannut uskonrauhan ja hugenottien uskonnonvapauden Ranskassa (“Unionis et Amnistiae ad Rupellas”, 1573). Valois-dynastia ei kuitenkaan ollut valmis kompromissiin Ranskassa. Siten Ranskan uskonrauhasta sovittiin vasta Nantesin ediktillä

vuonna 1598.

Joulukuussa 1575 sovitussa Maksimilian II:n *pacta conventassa* näkyy, miten keisarin kannattajat halusivat solmia tiiviit diplomaattiset suhteet erityisesti Habsburg-valtakuntien – Keisarikunnan ja Espanjan – sekä katolisen Etelä-Euroopan kanssa. Samaan aikaan painotettiin, ettei keisarin tulisi ulottaa Ottomaanien vastaisia sotatoimia Puolaan. Edelleen Maksimilian II:n tulisi tukea Puola-Liettuan sotilaallisia ja taloudellisia pyrkimyksiä Liivinmaalla ja Itämerellä. Lisäksi sopimuksessa painotettiin, ettei Puola-Liettuaa tulisi liittää suoraan Keisarikunnan yhteyteen, vaan sen tulisi saada säilyttää samanlainen erillisasema Habsburgien valtapiirissä kuten oli Unkarilla ja Böömillä (Maksimilian II:n *pacta conventa*). Stefan Batoryn *pacta conventa* poikkeaa Henri Valois’n ja Maksimilian II:n sopimuksista, sillä näihin verrattuna siinä on hyvin vähän mainintoja talouteen ja ulkopoliittikkaan liittyen. Sopimuksessa kyllä nimetään Moskova pääasialliseksi viholliseksi, mutta muutoin ulkopoliittisista toimista ei sanota paljoakaan. Kenties tämä johtui siitä, että Stefan Batoryn liittolaisuudet Ottomaanien vaikutuspiirissä oli parempi jättää mainitsematta. Toisaalta Unkarin jakojen varoittava esimerkki saattoi vaikuttaa siihen, etteivät puolalaiset halunneet solmia suoria liittolaisuuksia Batoryn kotimaan Transilvanian kanssa. Lopulta on todettava, ettei Transilvanian ruhtinaskunnalla ja sen Batory-suvulla ollut Valois- ja Habsburg-dynastioiden kaltaisia resursseja, joista voitaisiin yrittää hyötyä. Siten Stefan Batoryn *pacta conventa* keskittyy pääasiassa kotimaan asioiden hoitoon ja Puola-Liettuan poliittisen järjestelmän säilyttämiseen (“Constitutie Seymu Walnego koronaciey krolewskiej,” 30.5.1576). Osaltaan Stefan Batoryn valintaa selittää kuitenkin se, että hän kykeni parhaiten jatkamaan Jagiello-dynastian aikaista ulkopoliittikkaa.

Osana Eurooppaa, sittenkin

Jo tämä lyhyt tarkastelu Puola-Liettuan poliittiseen historiaan ja kuninkaanvaaleihin 1500-lu-

vulla osoittaa, ettei Puola-Liettua suinkaan ollut erillään saati sivussa muusta Euroopasta. Päinvastoin, Puola-Liettuan tapahtumat olivat aikansa eurooppalaisen politiikan ja diplomatian keskiössä, sillä kuninkaanvaalit ja valtakunnan tulevaisuus herätti mielenkiintoa alueella, joka ylsi Moskovasta Pariisiin ja Roomaan, Konstantinopolista Tukholmaan. Samoin Puola-Liettuan säädyt olivat tietoisia ympäristöstään ja tapahtumista muualla Euroopassa, mikä näkyy aika-laisteksteissä. Siten Puola-Liettuan poliittinen muutos aika ja kuninkaanvaalit voidaan nähdä tapaustutkimuksena aikansa eurooppalaiseen poliittiseen historiaan ja siihen, miten aikalaiset mahdollisesti kokivat nuo tapahtumat. Erityisesti puolalaisen aateliston kauhistus ulkomaisia tyranneja kohtaan muistuttaa meitä siitä, että valtiokehitys ja vallan keskittäminen oli usein hyvin väkivaltaista puuhaa. Omilla toimillaan ja näkemyksillään Puola-Liettuan säädyt kommentoivat heitä ympäröiviä tapahtumia samalla, kun he yrittivät löytää itselleen parhaimman keinon turvata oman valtakuntansa tulevaisuus. Huomionarvoinen seikka on myös se, ettei Puola-Liettuan kuninkaanvaalien lopputulosta määrännyt historiallinen determinismi, vaan valtakunnan tulevaisuus oli poliittisten toimijoiden omissa käsissä.

Toisaalta Puola-Liettuan aatelisto ei ollut täysin vapaa toimimaan miten halusi, vaan heidän tuli ottaa huomioon eurooppalaiset valtasuhteet. Samalla Puola-Liettuan aateliset pyrkivät omalta osaltaan vaikuttamaan Euroopan tapahtumiin. He muun muassa halusivat välttää sodan Ottomaanien ja Habsburgien välillä samalla, kun he pyrkivät estämään jälkimmäisen yhteistyön Moskovan kanssa. Lisäksi Puola-Liettuan säädyt rohkenivat ehdottaa Ranskan kuninkaalle sopimusta uskonrauhasta, joka olisi lopettanut Ranskan veriset uskonsodat. Kaikesta huolimatta tärkeintä säädylle oli turvata heidän oman valtakuntansa olemassaolo sekä sen poliittisen ja sosiaalisen järjestyksen jatkuvuus. Siten siirtyminen vaalikuninkuuteen ei merkinnyt irtautumista sen paremmin Puola-Liettuan omasta poliittisesta perinteestä kuin Ciceroa siteeraavas-

ta eurooppalaisesta poliittisesta ajattelustakaan. Sen sijaan poikkeuksellista oli aateliston laaja äänioikeus kuninkaanvaalissa, mikä katsottiin tarpeelliseksi, jotta voitaisiin turvata aateliston asema mahdollista tyrannimaista hallitsijaa vas-

taan. Vahvan hallitsijan sortovallasta ja toisaalta ulkovaltojen miehityksen armoille joutumisesta löytyi aikalaisten Euroopasta aivan tarpeeksi varoittavia esimerkkejä.

Lähteet

Arkistolähteet

- Anna Jagellonica paavi Gregorius XIII:lle, 10.10.1576. Archivio Segreto Vaticano (ASV), Segr. Stato, Polonia 13, f. 197r.
- ”Constitucie Seymu Walnego koronaciey krolewskiey 30.5.1576”, *Confirmatio generalis*. Biblioteka Książąt Czartoryskich (Bibl. Czart.), Cimelia 1255 III.
- Goslicius, Laurentius Grimalius (1593), *De optimo senatore libri duo: In quibus Magistratum officia, Civium vita beata, Rerumpub. foelicitas explicantur*. Bibl. Czart., Cimelia 643 I.
- Henri Valois’n *pacta conventa*. – *Polish Democratic Thought from the Renaissance to the Great Emigration: Essays and Documents*. East European Monographs. Ed. M.B. Biskupski & James Pula (1990). Columbia University Press, 139–155.
- Karnkowski, Stanislaus (1593), *De ratione eligendorum regum Poloniae. Epistola, cui adiunctus est Panegyricus ad Henricum Valesium Poloniae regem, et de primatu senatorio Regni Poloniae*. Bibl. Czart., Cimelia 514 I.
- ”Literae Significatorie de electione Anne Infantis in Reginam Poloniae, et Serenissimum Stephanum Batori Transilvaniae Principem in Regem Poloniae.” *Constitucie, Statuta y Przywileie 1550–1581*. Bibl. Czart., Cimelia 24a, f. 133v–135v.
- Maksimilian II:n *pacta conventa*. ASV, Segr. Stato, Polonia 8, ff. 432r–435v.
- Maksimilian II lähettiläs Andreas Dudithiukselle, 6.1.1576. – *Andreas Dudithius Epistulae, vol. V (1576)*. Ed. Lech Szczucki et al. (2005). Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Budapest: Akadémiai Kiadó, 43–45.
- ”Przywilej około Uniey Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną, nad walnym Seymie Lubelskim od Panow Rad Duchownych y Swieckich, y Posłow Ziemskich, roku Pańskiego 1569

uchwalony.” *Constitucie, Statuta y Przywileie 1550–1581*. Bibl. Czart., Cimelia 24a, ff. 97r–101v.

- ”Rationes quamobrem regiae maiestati Poloniae regno renunciandum est.” Riksarkivet (RA), Diplomatica: Polonica vol. 301 förhandlingar 1500-talet. H. Bielkes, G. Baners o M. Stures beskickning 1572–1573.
- Sejmin pöytäkirja, Stężyca 1575. ASV, Segr. Stato, Polonia 8, ff. 214r–217v.
- Sigismund August, 25.5.1569. RA, Extranea: Polen vol. 86. Bref från och till Sigismund II August. Stefan Batory paavi Gregorius XIII:lle, 28.3.1575. ASV, Segr. Stato, Polonia 8, f. 85r–v.
- ”Unionis et Amnistiae ad Rupellas nuper ictae Articuli quidam potissimi, qui ampliore edicto continentur, 1573” ASV, Segr. Stato, Polonia I A, f. 179r.
- Warszevicius, Christophorus (1598), *De optimo statu libertatis, libri duo*. Bibl. Czart., Cimelia 352 I.

Kirjallisuus

- Anderson, M.S. (1998), *The Origins of the Modern European State System, 1494–1618*. London, New York: Longman.
- Balzer, Oswald (2009), *Geneza trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI wieku*. Warsaw: Muzeum Historii Polski. (Ensimmäinen painos 1896.)
- Biskupski, M.B. & Pula, James eds. (1990), *Polish Democratic Thought from the Renaissance to the Great Emigration: Essays and Documents*. East European Monographs. Columbia University Press.
- Bogucka, Maria (1996), *The Lost World of the ‘Sarmatians’. Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, Institute of History.
- Bonney, Richard (1991), *The European Dynastic*

- States 1494–1660*. The Short Oxford History of the Modern World. New York: Oxford University Press.
- Brüning, Alfons (2008), *Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im Konfessionellen Zeitalter (1569–1648)*. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Band 72. Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bues, Almut ed. (2005), *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Chiot, Daniel ed. (1989), *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Chorażyczewski, Waldemar (2007), *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Cynarski, Stanisław (2004), *Zygmunt August*. Wrocław: Ossolineum.
- Davies, Norman (2005), *God's Playground. A History of Poland. Vol. I, The Origins to 1795*. Revised Edition. New York: Oxford University Press.
- Elias, Norbert (1982), *State Formation and Civilization. The Civilizing Process, Volume 2*. Translated by Edmund Jephcott. Oxford: Basil Blackwell.
- Elliott, J.H. (1992), A Europe of Composite Monarchies. – *Past and Present*, No. 137, 48–71.
- Evans, R.J.W. & Wilson, Peter H. eds. (2012), *The Holy Roman Empire, 1495–1806: A European Perspective*. Leiden, Boston: Brill.
- Friedrich, Karin (2007), Poland-Lithuania. – *Religion, Law and Philosophy. European Political Thought 1450–1700*. Ed. Howell A. Lloyd, Glenn Burgess & Simon Hodson. New Haven, London: Yale University Press, 208–442.
- Grzeškowiak-Krwawicz, Anna (2011), Noble Republicanism in the Polish-Lithuanian Commonwealth (an attempt at description). – *Acta Poloniae Historica* 103, 31–65.
- Grzybowski, Konstanty (1959), *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gustafsson, Harald. (1998), The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe. – *Scandinavian Journal of History*, Vol. 23, No. 3–4, 189–213.
- Ijäs, Miia (2011), Kirjeet politiikassa, politiikka kirjeissä. Poliittinen toiminta ja verkostot 1500-luvun Puola-Liettuassa ja Itämerellä. – *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 56–82.
- Janicki, Marek A. (2004), Wolność i równość w języku prawno-politycznym oraz ideologii szlachty polskiej (od XIV do początku XVII wieku). – *Łacina jako język elit*. Red. Jerzy Axer. Warszawa: OBTA – “DiG”, 73–107.
- Kaelble, Hartmut (2009), Between Comparison and Transfers – and What Now? A French-German Debate. – *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Eds. Heinz-Gerhard Haupt & Jürgen Kocka. New York, Oxford: Berghahn Books, 33–38.
- Karonen, Petri (2008), *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Helsinki: WSOY.
- Kempa, Tomasz (2004), Plany separatycznej elekcji w Wielkim Księstwie litewskim w okresie trzech pierwszych bezkrólewí po wygaśnięciu dynastii jagiellonów (1572–1587). – *Zapiski Historyczne* 69/1, 23–61.
- Koenigsberger, H.G. (1978), Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe. *Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale*. – *Theory and Society*, Vol. 5, No. 2, 191–217.
- Kołodziejczyk, Dariusz (2009), Obraz sultana tureckiego w publicystyce staropolskiej. – *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Tom 1, przestrzeń kontaktów*. Red. Filip Wolański & Robert Kołodziej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 11–19.
- Kołodziejczyk, Dariusz (2011), *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th century)*. Leiden, Boston: Brill.
- Kopczyński, Michał & Tygielski, Wojciech red. (2010), *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Bellona SA & Muzeum Historii Polski.
- Labuda, Gerard et. al. eds. (2005), *The History of Polish Diplomacy X–XX Centuries*. Warsaw: Sejm Publishing Office.
- Lehtovirta, Jaakko (1999), *Ivan IV as Emperor. The Imperial Theme in the Establishment of Muscovite Tsardom*. Akateeminen väitöskirja, Turun yliopisto. Turku: Painosalama.
- Lukowski, Jerzy (2004), Political Ideas Among the Polish Nobility in the Eighteenth Century (to 1788). – *The Slavonic and East European Review* 82/1, 1–26.
- Maciuszko, Janusz T. (1984), *Konfederacja Warszawska 1573 roku. Geneza, pierwsze lata obowiązywania*. Warszawa: Chrześcijańska akademія teologiczna.
- Mączak, Antoni (1986), *Rządcy i rządzeni. Władza*

- i społeczeństwo w Europie wczesnonowżytnej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mączak, Antoni (1994), *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI-XVII w.* Warszawa: Semper.
- Opaliński, Edward (2002), Civic Humanism and Republican Citizenship in the Polish Renaissance. – *Republicanism. A Shared European Heritage. Volume I: Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*. Eds. Martin van Gelderen & Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 147–166.
- Olszewski, Henryk (1983), Reflections on the Theory and Practice of Sejm Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries. – *Acta Poloniae Historica* 48, 57–75.
- Pietrzyk-Reeves, Dorota (2010), O pojęciu ‘Rzeczpospolita’ (*res publica*) w polskiej myśli politycznej XVI wieku. – *Czasopismo prawnohistoryczne*. 62/1, 37–64.
- Plokhy, Serhii (2001), *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press.
- Plokhy, Serhii (2006), *The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. New York: Cambridge University Press.
- Roşu, Felicia (2009a), *Contractual Majesty. Electoral politics in Transylvania and Poland-Lithuania 1571–1586*. Academic dissertation. Georgetown University, Washington DC.
[<https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553130/rosuFelicia.pdf?sequence=1>], ladattu 30.1.2013 klo 10.00.
- Roşu, Felicia (2009b), Monarch, Citizens, and the Law under Stefan Batory: the Legal Reform of 1578. – *Citizenship and Identity in a Multi-national Commonwealth. Poland-Lithuania in Context, 1550–1772*. Eds. Karin Friedrich & Barbara M. Pendzich, Barbara. Leiden, Boston: Brill, 19–47.
- Schilling, Heinz (2007), *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559–1660*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.
- Siemieński, Józef (1932), Polska kultura polityczna w XVI wieku. – *Kultura staropolska*. Kraków: Polska academia umiejętności.
- Ther, Philipp (2009), Comparison, Cultural Transfers, and the Study of Networks. Toward a Transnational History of Europe. – *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Eds. Heinz-Gerhard Haupt & Jürgen Kocka. New York, Oxford: Berghahn Books, 204–225.
- Tilly, Charles ed. (1975), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Wyczański, Andrzej (1982), The Problem of Authority in Sixteenth-Century Poland: an Essay in Reinterpretation. – *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*. Ed. J.K. Fedorowicz. Cambridge: Cambridge University Press, 91–108.